

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Ett kungahus i dialog med tiden

EVA HELEN ULVROS* *Lunds universitet*

Per Sandin, *Ett kungahus i tiden: den bernadotteska dynastins möte med medborgarsamhället c:a 1810–1860*, Studia Historica Upsaliensia 242 (Uppsala: Uppsala universitet 2011). 325 s. (Summary in English: A Monarchy with the times: the Bernadotte dynasty and civic society c. 1810–1860.)

Syfte, huvudfråga, metod och disposition

Per Sandins syfte med avhandlingen *Ett kungahus i tiden: den bernadotteska dynastins möte med medborgarsamhället c:a 1810–1860* är att analysera det bernadotteska kungahusets möte med medborgarsamhället i Sverige och Norge under 1800-talets förra del. Den övergripande frågan är: Hur agerade kungahuset för att behålla, och rentav stärka, sin legitimitet under övergången från en äldre samhällstyp – präglad av stånd och skrån, eller med Per Sandins ord, överhetssamhället – till en ny samhällstyp, medborgarsamhället? För att besvara den övergripande frågan har Sandin valt att studera två centrala arenor och ett sammanhang, där det fanns ett möte mellan kungahuset och medborgarsamhället. De två arenorna är hovet och det frivilliga föreningsväsendet. Delstudie tre analyserar hur de kungliga barnen, främst tronföljarna Oscar (I) och Karl (XV) fostrades till företrädare för ett kungahus i ett medborgarsamhälle.

Teoretiska utgångspunkter och källmaterial

Ett kungahus i tiden tar sin teoretiska utgångspunkt i Jürgen Habermas analys av det europeiska medborgarsamhällets framväxt, utveckling och organisationsformer och i den monarkiforskning som vuxit fram de senaste decennierna. Viktiga begrepp i avhandlingen är överhetssamhälle, medborgarsamhälle, medborgerlig offentlighet, manifestering och legitimitet.

Avhandlingens delstudier bygger på guvernörsinstruktioner, journaler

* Fakultetsopponent

från prinsarnas studieresor, brev, dagböcker, betyg, audiensjournaler, *Post-och Inrikes Tidningar*, stats- och hovkalendrar, hovets personalförteckning, förteckningar över sällskap och föreningar, samt material som memoarer och biografier. Avhandlingens bakre tidsgräns, 1810, motiveras förstås av ätten Bernadottes ankomst till Sverige. Den främre gränsen är satt till 1860, eftersom vi då ser en avveckling av det gamla stånds- och skråsamhället.

Sammanfattning av avhandlingen

I kapitel 2, "Monarkin och medborgarsamhället", sätts de europeiska monarkierna in i sitt tidsmässiga sammanhang med franska revolutionen som fond. Det framväxande medborgarsamhället kunde med sina krav på inflytande från undersåtarna komma på kollisionkurs med en enväldig monarki. Här fastslår Sandin att den bernadotteska dynastin delvis avvek från det monarkistiska mönstret i många andra länder i Europa. Den mest uppenbara skillnaden var att Bernadotte uppnått sin position efter ett val. Till skillnad från de flesta av sina kollegor utövade han sin makt i en konstitutionell och medborgerlig kontext.

Kapitel 3, "Hovet och medborgarsamhället", studerar familjen Bernadottes boende; vilka våningar de bodde i och vilket budskap exteriör och interiör förmedlade. Hovets organisation, hovlivet och hovetiketten samt audienserna analyseras. Alla delstudier jämför den egna undersökningen med förhållandena för tidigare regenter, främst Gustav III, Gustaf IV Adolf och Karl XIII. När Jean Baptiste Bernadotte anlände till Sverige 1810 mötte han ett gammaldags hov. Efter tronbestigningen 1818 inledde Karl XIV Johan en omfattande modernisering av hovet men undvek att gå för drastiskt fram, dels för att stora förändringar kunde uppfattas som ett kontinuitetsbrott och dels för att inte komma i konflikt med adeln, som innehade alla högre befattningar vid hovet. Eftersom det inte existerade något hov i Norge vid den svensk-norska unionens upprättande 1814 fick Karl Johan skapa ett från grunden. Det norska hovet kom att utmärka sig genom att det redan från början hade ett starkt borgerligt inslag, eftersom ståndssamhället redan var avvecklat i Norge och den norska adeln avskaffades 1821.

Karl Johan moderniserade hovetiketten, vilket fick stor symbolisk betydelse. Sandin tolkar moderniseringen som ett viktigt inslag i Karl Johans strävan att skapa en kunglig image vars syfte var att stärka kungamaktens ställning. Oscar I behöll i stora drag faderns ordning. I Norge tillämpades en förenklad variant av den svenska hovetiketten. Även om adeln fortsatte att dominera det svenska hovet under undersökningsperioden, fick alltför ofrälse representanter efterhand inbjudningar till hovceremonier. Den symboliska betydelsen av det borgerliga tillträdet till de kungliga miljöerna skall inte underskattas, eftersom hovet då framstod som mer modernt och kunga-

makten som mer tillgänglig. I Norge dominerade den borgerliga eliten och stortingsbönderna även dessa sammanhang. Karl Johan behöll den publika audiensen som Gustav III infört. Trots att kungen inte talade svenska eller norska spelade audiensen en viktig roll i regentens dialog med medborgarsamhället, inte minst symboliskt. Av Karl Johans audiensjournaler framgår att kungen regelbundet gav företräde för representanter från borgerskapet och allmogen. Den publika audiensens inramning på Stockholms slott efter dynastiskiftet visar både på kontinuitet och förändring. Kontinuiteten framhävdes genom de rum som användes, medan de fyra talmansporträtten i Karl Johans audiensrum visualiserade det nya kungahusets legalitet.

Ett centralt kapitel i avhandlingen är delstudie 2, "Kungahuset och frivilligföreningarna". I samband med trontillträdet övertog Karl XIV Johan beskyddarskapet av de kungliga akademierna och de hemliga ordnarna, vilket betonade kungamakts kontinuitet. Karl Johan utvidgade beskyddet till att omfatta föreningar grundade under hans regeringstid. Både Karl Johan och Oscar insåg att frivilligföreningarna kunde spela en viktig roll när staten och kyrkan saknade resurser för att lösa problemen som den snabba folkökningen och proletariseringen förde med sig. Därför gav de sitt stöd till föreningar som strävade efter att bekämpa fattigdom och alkoholism och som ville förbättra folkbildningen. Genom att uppmuntra och beskydda dem manifesterade sig dynastin Bernadotte som förvaltare av traditionen av kunglig hjälpverksamhet, samtidigt som man visade intresse för medborgarnas situation.

De kvinnliga medlemmarna av kungahuset, särskilt kronprinsessan/drottning Josefina och prinsessan Eugénie, var engagerade i flera föreningar, särskilt de som understödde fattiga kvinnor och barn. Den bernadotteska dynastins engagemang i utbildningsfrågor uttrycktes i ekonomiskt stöd till skolor och sällskap för att höja utbildningsnivån bland medborgarna. Alla frivilligföreningar vann emellertid inte kungahusets gillande. Detta gällde särskilt de så kallade debattsällskapen och 1840-talets socialistiskt präglade reform- och arbetarföreningar. Dessa betraktades som ett hot och motarbetades av kungahuset och myndigheterna. Däremot etablerade Oscar I en dialog med de radikala svenska bildningscirkulärna, något som måste betecknas som anmärkningsvärt. Sandin framhåller hur detta faktum illustrerar hur långt den bernadotteska dynastin kunde sträcka sig i sin strävan att möta det framväxande medborgarsamhället. Det frivilliga föreningslivet i Norge var under unionens tre första decennier blygsamt, eftersom den oldenburgska kungamakten inskränkt tryck- och föreningsfriheten, men på 1840-talet grundades flera föreningar av associationskaraktär.

Sammanfattningsvis konstateras att det frivilliga föreningsväsendet spelade en central roll i kungahusets dialog med det framväxande medbor-

garsamhället i Sverige. Kungahusets stöd stärkte banden mellan kungahuset och den medborgerliga offentligheten. Sandin framhåller att Karl XIV Johan och Oscar I inte var ensamma bland Europas monarker om en positiv hållning till det frivilliga föreningsväsendet. Vi ser spår av detta även i Storbritannien och Danmark, men i mindre omfattning än i Sverige. Sverige och Norge framstår i en europeisk kontext som ovanliga när det gäller nära band mellan kungahuset och föreningsväsendet.

”Kunglig fostran med medborgerliga förtecken” sammanfattar delstudie tre. Karl Johan visade ett stort intresse för Oscars uppfostran. I instruktionen för sonens utbildning 1812 fastslår Karl Johan att det är av grundläggande betydelse att hans son får en ”fullkomligt svensk uppfostran”. Flera av prinsens lärare tillhörde det 1811 bildade Götiska förbundet, vilket visar på Karl Johans vilja att anpassa den nya dynastin till nationella strömningar. Oscars utbildningsplan publicerades offentligt. Karl Johan lade stor vikt vid att kronprinsen skaffade sig grundliga kunskaper om Sveriges och Norges geografi, historia, lagar och rättssystem. Karl Johan önskade också att sonen studerade Adam Smiths skrifter i ekonomi. 1812 års instruktion var inte bara utpräglad nationell till sin karaktär, utan också liberalt färgad. Detsamma kan sägas om Karl Johans val av sonens lärare. Oscars uppväxt präglades inte heller av den stränga etikett som var typisk för de gustavianska tronföljarna, vilket också signalerade tillgänglighet och modernitet hos den nya dynastin. Däremot följde Oscar den kungliga traditionen i det faktum att det var stor brist på jämnåriga under uppväxtåren. Oscar I var den förste medlemmen av ett svenskt kungahus som bedrev systematiska universitetsstudier, i Uppsala.

Även kronprins Karl (XV) och hans syskon fick en utpräglad samhällstillvänd uppfostran. Påverkade av det borgerliga familjeidealet engagerade sig Oscar och Josefina i barnens fostran på ett helt annat sätt än vad kungliga föräldrar gjort under den gustavianska tiden. Kronprinsessan ansvarade för barnens tidiga skolgång, och hon och Oscar valde själva barnens lärare. Karl och hans syskon studerade liksom sin far historia, geografi, styrelseskick och författningshistoria. I likhet med fadern hade Karl och hans syskon däremot ett begränsat umgänge med jämnåriga. Prinsarna studerade även vid universiteten i Uppsala och Christiania. Sammanfattningsvis konstaterar Sandin att Oscar (I) och dennes söner, liksom, i mindre utsträckning, prinsessan Eugénie, i ett internationellt perspektiv fick en anmärkningsvärt samhällstillvänd uppfostran och utbildning, i syfte att förbereda dem för deras uppgift som regenter i två konstitutionella medborgarsamhällen.

Sandin avrundar avhandlingen med kapitlet ”Ett kungahus i tiden”. I äldre historieskrivning har man visserligen framhållit Karl XIV Johans förtjänster, men de har ofta överskuggats av bilden av den bernadotteska

dynastigrundaren som en konservativ härskare med nästintill enväldiga ambitioner. Under senare år har det vuxit fram en mer nyanserad forskning kring Karl XIV Johan. De forskare som bidragit till det är influerade av den nya internationella monarkiforskningen. Det är också den internationella kontexten som delvis saknats i äldre forskning om Karl XIV Johan och hans tid. Ett annat perspektiv som saknats är det samhälleliga, eller medborgerliga. När man lyfter fram dessa perspektiv – det internationella och det medborgerliga – blir bilden av den bernadotteska dynastigrundaren mer mångfacetterad, liksom bilden av hans son Oscar I.

Tydligare profilering av resultaten

Per Sandin har kommit fram till flera intressanta resultat. Han sätter på ett förtjänstfullt sätt in huset Bernadotte och deras tid i den internationella kontexten och det samhälleliga, medborgerliga perspektivet genomsyrar avhandlingen. Därutöver kunde han dock med fördel ännu mer i slutkapitlet poängterat balansgången mellan kontinuitet och förändring. Avhandlingen visar detta mycket tydligt: Hur dynastin Bernadotte dels knöt an till gamla traditioner, dels till nya demokratiska strömningar. Representativa bostäder som efterhand blev mer borgerligt influerade, audienser som fortsatte en tradition men utvecklade dialogen med medborgarna, engagemang i medborgarnas föreningsväsen och samhällstillvänd barnuppföstran. Det är spännande resultat, som Sandin kunnat profilera tydligare i sin sammanfattning. Nu är mycket i det kapitlet en upprepning av sammanfattningarna i respektive delstudie.

Privat och offentligt

I avhandlingen efterlyser jag mer anknytning till Habermas. Sandin tar sin teoretiska utgångspunkt i dennes teoretiska perspektiv om privat och offentligt, men använder det inte så mycket i analysen. När Karl Johan exempelvis lät publicera instruktionerna för Oscars utbildning i *Post- och Inrikes Tidningar*, tog han "offentligheten i sin tjänst", för att tala med Habermas. Det visar hur medveten den nye monarken var om betydelsen av media. När det gällde att bruka offentligheten var Oscar I också skicklig. Hans debattinlägg i pressen för en förbättrad folkundervisning och hans publicering av *Om straff och straffanstalter* (Gula boken) är tydliga exempel. Här hade en mer explicit anknytning till Habermas känts naturlig. Sandin kunde också gjort en större poäng av blandningen av den representativa offentligheten, som ligger i kungaämbetets karaktär, och den diskuterande. Exempelvis kan audienserna betraktas som en typ av representativ offentlighet, som kunde övergå till en diskuterande. Det hade varit intressant med en diskussion av hur de olika offentlighetstyperna blandades. Flera forskare använder

begrepp som halvoffentlighet och deloffentlighet när det gäller föreningsväsende. Begreppen används inte minst när det gäller kvinnors engagemang i filantropiska föreningar, där man tolkat deras deltagande som ett utträde i en halv- eller deloffentlighet. Dessa begrepp använder inte Sandin, men det kunde ha varit aktuellt när det gäller Josefinas och Eugénies närmast professionella engagemang i föreningarna.

Föreningsfriheten och radikalism

Ett intressant fenomen är den utpräglade föreningsfriheten i Sverige. Sandin skriver om den i ett internationellt perspektiv och jämför den med striktare förhållanden i andra länder. På sidan 141 skriver han att, enligt *Nordisk familjebok* från 1904, är förenings- och församlingsfriheten "inbegripen under svenska folkets urgamla frihet" och att 1809 års grundlagsfäder sannolikt instämde. Varför gjorde de det? undrar jag. Här finns något att problematisera. Vi vet att friheten inte gällde religiösa sammankomster på grund av konventikelplakatet, som var i bruk fram till 1858, men kan det finnas någon förklaring till den, i ett internationellt perspektiv, nästan unika föreningsfriheten i Sverige? Kan det bero på att vi inte haft någon revolution? Om man jämför med Frankrike, där föreningsfriheten var betydligt mer inskränkt, ser vi olikheterna. Kanske kan en lugnare, mer stabil politisk kultur vara förklaringen? I England och USA fanns också en större föreningsfrihet, men den var inte lika vidsträckt som den svensk-norska. Här hade en djupare diskussion om orsakerna till olikheterna varit givande, exempelvis om skillnaderna i politisk kultur.

Om vi fortsätter diskussionen om föreningarna, skriver Sandin (s. 179): "Av de frivilligföreningar som kungamakten inledde en dialog med under 1800-talets första hälft intar de så kallade bildningscirklarna en särställning, pga deras politiska radikalitet" och (s.180) "För att förhindra att bildningscirklarna utvecklades till politiska oroshärddar valde kungen och statsmakterna att inleda en dialog med dem". Detta är anmärkningsvärt och visar på dynastin Bernadottes vilja till samtal i stället för repression. Här hade ett grundligare resonemang om möjliga orsaker varit på sin plats.

Samhällstillvänd uppfostran.

Sandin skriver på sidan 256 att fyra dagar i veckan satt prinsarna och lyssnade på Erik Gustaf Geijer när han talade "Om vår tids inre samhällsförhållanden". Innehållet i föreläsningarna var radikalt, och Geijer uttryckte öppet sin sympati för liberalismen. Sandin konstaterar: "Sett ur ett internationellt perspektiv måste det betecknas som anmärkningsvärt att den svensk-norske tronföljaren och hans bror satt på första bänk bland åhörarna och tog del av Geijers tankar och åsikter om de nyaste skeendena och det aktuella tänkan-

det i Europas historia." På sidan 257 återges också ett yttrande av Geijer, där han säger att adeln överlevt sig själv och att det inte var säkert att Karl skulle bli kung. "Ett dylikt yttrande hade knappast varit möjligt i någon annan monarki vid denna tidpunkt", skriver Sandin. Varför var det så? undrar jag. Det hade varit spännande om Sandin sökt en förklaring, kanske spekulerat lite över varför prinsarna tilläts att lyssna på sådana samhällsomstörtande idéer. Var det ett tecken på att Karl Johan kände sig säker på sin position, eller insåg han att ett förbud kunde leda till spända förhållanden? Eller att det var viktigt att prinsarna blev bekanta med idéer som diskuterades i samtiden, även om de hotade monarkin? Här ställs frågor som författaren med fördel kunnat diskutera.

Sammanfattande omdöme

Per Sandin har skrivit en bra och intressant avhandling, som analyserar flera tidigare inte utforskade områden. Någon tidigare forskning om audienser och deras roll finns inte för Sveriges och Norges del. Här gör Sandin något nytt. Hoven finns det en del forskning om, men Sandin vidgar forskningsfältet betydligt, inte minst när det gäller det norska hovet, som tidigare knappast analyserats på detta ingående sätt. Mötet och dialogen mellan kungahuset och frivilligföreningarna har inte heller uppmärksammats tidigare annat än i förbigående. Sandin gör en grundlig genomgång av alla de olika sällskap och föreningar i Sverige och Norge under tidsperioden som kungahuset hade en relation till, med många spännande resonemang. Sannolikt spelade kungahusets beskyddande av och intresse för det frivilliga föreningsväsendet en viktig roll för att stärka dess legitimitet. Detta engagemang kan ha bidragit till att Sverige fick en i ett internationellt europeiskt perspektiv relativt lugn utveckling under 1800-talet. Jag hade gärna sett en mer utförlig diskussion om möjliga orsaker till skillnaderna i föreningsfrihet mellan Sverige-Norge och andra länder. När det gäller fostran av de kungliga barnen har Sandin även här gjort en gedigen kartläggning av både utbildningsinstruktioner, utbildningens innehåll, vilka lärare som fostrade barnen samt den sociala miljö de befann sig i. Ytterligare en stor förtjänst med avhandlingen är det internationella perspektivet, att svensk-norska förhållanden kontinuerligt jämförs med skeendena i andra europeiska länder. Det bidrar till en djupare förståelse, liksom Sandins konsekventa jämförelse med motsvarande förhållanden under den gustavianska tiden. Avhandlingens resultat tyder på att dynastin Bernadotte lyckats i sin strävan att vinna legitimitet genom en väl avvägd balansgång mellan tradition och modernitet i dialogen med det framväxande medborgarsamhället.